

Владимир ПОЛОМАЦ
Крагујевац

ТЕРМИНИ ЗА ФЕУДАЛНА ДАВАЊА У СТАРОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Термином *феудално давање* означили смо натуралне и новчане обавезе којима је било оптерећено зависно становништво српских средњовековних земаља.

Грађа је ексцерпирана из српских средњовековних повеља и из старијих преписа Душановог законика.

Од укупног броја забележених термина приближно једну трећину чине вишечлани термини. Највећи број ових термина постао је од једночланих термина *атрибуцијом* – чешће постпонирањем конгруентног атрибута (нпр. *наметѣкъ зрадни*) и ређе, постпонирањем падежног атрибута у генитиву (нпр. *даније зосподства ми*). Само један термин (*данък Турком*) настао је допуњавањем.

Међу једночланим терминима највише је оних добијених *извођењем*, а затим оних добијених *метонимизацијом* и *позајмљивањем*.

Од укупног броја термина четвртина представља лексичке позајмљенице из грчког језика, што је и очекивано с обзиром на политички и културни престиж Византије у средњем веку.

Као и у случају терминологије феудалних радних обавеза и овде су веома изражени хиперонимски и хипонимски односи.

Највећи број термина забележен је у повељама XIV века, што је и очекивано с обзиром на то да развој српског феудализма у овом периоду достиже врхунац. Преглед извора према територијалном принципу открива велику богатство терминологије у повељама са територија освојених од Византије. Посебан подсистем чине термини које налазимо од краја XIV и почетка XV века у повељама из доба Деспотовине (*данък зимњи, нужда, унча, унча зимња, унча лешња, унгија, унгија лешња, шелос, војница, војишѣаишѣк, ложњѣк*).

Кључне речи: терминологија, феудална давања, старосрпски језик, српске средњовековне повеље, Душанов законик

Уводне напомене

1. У оквиру научног пројекта *Српски језик и друштвена кретања* проучавали смо српску средњовековну друштвену терминологију. Овај рад представља други део истраживања које је посвећено терминима за *феудалне обавезе* у старосрпском језику. Резултати првог дела истраживања, које је обухватило термине за *феудалне радне обавезе*, биће објављени као посебан прилог [Поломац 2006а].

¹ Рад је урађен у оквиру научноистраживачког пројекта 148024Д (Српски језик и друштвена кретања) који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

2. Под феудалним давањима подразумевали смо натуралне и новчане обавезе којима су биле оптерећене различите категорије зависног становништва у српским средњовековним земљама. Давања која су примарно настала као последица правних или привредних односа нису узета у разматрање².

3. Досадашња проучавања термина за феудална давања у највећој мери су се одвијала под окриљем историјске и правне науке³.

Филолошко и лингвистичко интересовање углавном се исцрпљивало у лексикографском раду. Пионирске заслуге припадају Ђури Даничићу, који је у свом *Рјечнику из књижевних старина српских* [Дан I–III] забележио и објаснио један број термина за феудална давања. Велики број термина забележен је и објашњен у монументалном РЈА.

У новије време, у оквиру шире заснованих студија о старосрпској терминологији, писали су о феудалним обавезама П. Ивић [1977, 1980, 1988, 1998] и М. Грковић [1984].

4. Поред разматрања значења термина, у раду ћемо покушати да укажемо: а) на термине са гледишта творбе речи; б) на удео словенских и страних елемената у терминолошком систему; в) на лексичке односе унутар терминолошког система; г) на фреквенцију, територијалну и временску распрострањеност термина; и д) на постанак термина.

5. Термини су ексцерпирани из српских средњовековних повеља и из старијих преписа *Душановог законика*. Приликом исписивања грађе из повеља користили смо издање Стојана Новаковића [ЗС]. Грађа из *Душановог законика* ексцерпирана је према издању САНУ [ДЗ I–II].

Преглед значења термина

6. Термине смо поделили на неколико група према семантичком критеријуму⁴: а) општи називи за феудална давања; б) начин давања;

2 Будући да су примарно настали као последица правних односа термини за *глобе* (имовинске казне за различите повреде закона) не представљају феудална давања (о *глобама* са лингвистичког аспекта исп. Поломац 2006б). Термини *царина* (*шакса* за увоз робе), *мостина* и *мостарина* (*шакса* за прелазак моста), *бродарина* (*шакса* за превоз робе преко реке), *водовашићина* (*шакса* за која се плаћала манастириу за коришћење манастирске воде), *урбура* (*државни намети* у висини око 10% изваћене руде), *десећина* (*државни намети* у висини око 10% истиољеног метала), *десећк од соли* (*државни намети* у висини од око 10% од продајне соли), *десећк иржни* (*државни намети* у висини од око 10% продајне робе), *могорш* (*иорез који је Дубровник плаћао српским владарима за коришћење винограда*) примарно настају као последица привредног односа, те стога нису узети у разматрање.

3 О историјату проучавања термина за *феудалне обавезе* говорили смо опширно у раду о *феудалним радним обавезама*, в. Поломац 2006а, посебно т. бр. 1.2.

4 Универзални критеријум поделе грађе није било могуће једноставно пронаћи и применити. Предложено решење које нам се учинило најбољим свакако није и једино могуће. Тако на пример М. Благојевић [2001: 11] све феудалне обавезе разврстава према томе коме су упућене, владару и држави, цркви или феудалним господарима.

наметњик градни значи исто што и прилапна градска⁸; наметњик житни, наметњик вини, наметњик сирни и наметњик месни означавају ванредна давања у истоименим пољопривредним производима. Према термину наметњик месни стоје у хипонимном односу наметњик свини и наметњик овчи.

У значењу „општи назив за феудално давање“ употребљава се у једном примеру у повељи деспота Ђурђа Бранковића властелину Радичу [ЗС 531] и термин побираца, вероватно изведен од глагола побраши/побираши [РЈА X 126].

Опште значење, али недовољно јасно, има и термин налога, изведен од глагола наложити, у значењу „наредити“ [РЈА VII 422–424], а употребљен само у повељи Стефана Душана властелину Иванку [ЗС 305, 306]. У РЈА [VII 421], за налога, према рус. налогъ, претпостављено је „да-нак, намет“, док је за налогија казано само да је „ријеч тамна значења“.

Од свих наведених термина шире значење има термин доходък. Њиме су означавани не само приходи од феудалних давања, већ и приходи од трговине, царина, или од рударства. Општи значење феудалног давања термин доходък има у једном примеру из Скопске хрисовуље краља Милутина:... ни оузети коега доходка ни мала, ни велика,... [ЗС 614]. Појединачна значења имају двочлани термини добијени атрибуцијом: доходък царства ми у време цара Душана означава соће, основни порез средњовековне Србије; доходък црковни у примерима из ДЗ [I 168, II 84, 122, 180] означава феудална давања попова надлежном епископу; доходак српски означава феудално давање Дубровника српским владарима.

Начин давања

8. У односу на терминологију феудалних радних обавеза у којој су потврђени термини надимица, накосица, насрпница и наждребица [Поломац 2006а, т. 2.2.], овде налазимо само један термин који означава начин извршавања обавеза – термин наодрица⁹, са значењем „давање која се убира од сваког одра, тј. од сваке брачне постеље“ [Лексикон 48, Дан II 117, РЈА VII 470].

Основни порези

9. Основни порез у средњовековној Србији називао се соћ, соће или соћије, а износио је један перпер (12 динара) или један „кабао“ жита [Бла-

Вука Бранковића [ЗС 204], деспота Стефана Лазаревића [ЗС 220] и Ђурђа Бранковића [ЗС 223, 234]. Говорећи о наведеној формулацији у повељама Ђурђа Бранковића, М. Спремић [1994: 612] наводи да су намети резрезивани на дубровачке некретнине у Србији.

8 Ова обавеза, по М. Благојевићу [2001:6], има значење као и намет у поменути дубровачким повељама.

9 Исп. ЗС [696]: И да даю бифа доуховноу наодрицомь, лоцкно жита волпа два динара.

гојевић 2001: 41]. *Соће* је припадало владару, а наплаћивано је од земљорадника, првенствено мeroпахa, а вероватно и од осталих категорија зависног становништва, изузев од попова и самохраних удовица [Благојевић 2001: 23]. Док су врста и садржај овог давања данас разјашњени, етимологија термина остала је нејасна. Већина проучавалаца претпостављала је романску етимологију [преглед мишљења в. у Божић 1956: 35–36; в. и Ивић 1980: 65], једино је И. Божић [1956: 36] упућивао на словенско покрело, додуше без објашњења.

Износ од једног перпера наводио је проучаваоце [преглед мишљења в. у Божић 1956: 19] да у термину *царева ѱерѱера* виде управо ову обавезу.

Под *соћем* се вероватно подразумева и термин *царско злато* поменут у једном примеру у Милутиновој повељи Хиландару из 1300. године: **И злато царско да имъ се не намеке** [ЗС 392]. Одредба упућује на новоуведену ванредну обавезу која се плаћала златном монетом, и која је вероватно преузета из византијског пореског система [Божић 1956: 17].

Из византијског пореског система преузета је *димнина* или *димина* – означава „државни порез сакупљан од сваког *дима* (огњишта), тј. од сваке куће“. Термин представља творбени калк према грч. *καπνικόν* [Лексикон 153], а употребљава се од времена Стефана Душана у јужним крајевима освојеним од Византије.

Поменута само у Скопској хрисовуљи краља Милутина [ЗС 609, 614, 617], једна од основних обавеза свакако је била и *волоберштина*. Првобитно значење термина вероватно је било везано за давање волова војсци, док је у каснијем периоду *волоберштина* могла постати и новчано давање [Лексикон 102–103]. Термин је свакако настао калкирањем грч. *ζευγαρτικιον* (грч. *ζευγος*, *ζευγариον* – јарам, пар волова).

Нарасли војни издаци у држави Лазаревића и Бранковића подмире ни су увођењем нове опште феудалне обавезе – *унче* или *унџије*. Термин је настао метонимизацијом од назива за новац *онџа/унџа/унџија*. Према времену плаћања разликују се *леиње унче* или *леиње унџије* (другачије и *војиштинџик* или *војница*) и *зимње унче* (другачије *зимњи данък*, *данък господства ми* или *даније господства ми*, в. т. 7).

Поменуте се обавезе у повељама деспота Стефана Лазаревића манастиру Великој Лаври Светог Атанасија [ЗС 498, 499] означавају термином *нужда*.

Недовољно јасно значење има термин *шелос*. Позајмљен према грч. *τέλος*, „порез“ [Фасмер 1944: 140] – вероватно означава неко од основних давања, или пак општи назив за више различитих давања.

Давања владару друге области

10. Феудално давање владару друге државе, у овом случају давање турском султану – поред већ поменутог термина *данак Турком* – означава се у једном примеру из повеље Ивана Кастриота Хиландару [ЗС: 467] и

термином *харач царев*. Ово је прва забележена потврда овог турцизма у српским споменицима.

У Архангелској хрисовуљи Стефана Душана [ЗС 692] помиње се термин *акросѣиик* – настао према грч. *ακρόστειχον* – „земљишњик“ – означава посебан порез на земљу који је српском владару плаћала барска општина.

Давања хране и смештаја

11. Обавеза давања хране владару, његовој пратњи, његовим службеницима, а у најстарије време и властели и трговцима називала се *оброк* [Лексикон 458]. *Оброку* је слична обавеза која се називала *свѣденије* или *свсад* – подразумева само право на одседање, на смештај, а не и на давање хране [Благојевић 1971: 168–169, посебно нап. 18]. Ова се значење вероватно крије и иза термина *свдишѣе силно и свдица царсѣва ми*.

Давање одређене количине зоби владаревим коњима, али и одређене количине соли, те неколико оглава и покровца, чини садржај обавезе која се називала *позоб* [Благојевић 1971: 174] или *изоб*. Обавеза давања *позоба* била је одмерена и износила је једну *крину прѣводну*¹⁰. Овај термин је вероватно у почетку означавао само мерну јединицу, да би касније – метонимијом – променио значење и почео означавати и феудално давање.

У тесној вези са термином *позоб* налази се – према М. Благојевићу [1971: 174] – и термин *пѣрѣера зајаслна* или *пѣрѣера јаслна*. Све што можемо рећи о овом давању проистиче из етимологије термина – ово се давање убирало од сваких *јасала*.

У двама српским повељама [ЗС 614, 620, 673] из јужних крајева освојених од Византије налазимо термине *мишѣи* и *мишѣиѣа*, позајмљене према византијском термину *μισθων* (ређе *μισθων*). Према првобитном византијском значењу „давање смештаја војницима у пролазу“ [Јиречек 1952: 208, Лексикон 411] можемо претпоставити слично значење и у старосрпском језику.

По мишљењу И. Божића [1956: 46] овој групи вероватно припадају термини *комод* и *комош* – употребљени само у једном примеру у Скопској хрисовуљи краља Милутина [ЗС 614, 620] – са претпостављеним значењем „прирез који се даје чиновницима приликом сакупљања натуралне ренте“.

Један број назива за давања хране и смештаја посебно је интересантан будући да је постао различитим моделима метонимије.

10 Исп. и одредбу из Хетовске повеље цара Стефана Душана [ЗС 660]:... да нѣсть соизи црѣкви... ни подавка коѣго либо, тѣкмо позобѣ отѣ коѣгажде села црѣковнога крѣина једна и три оглави,... Исп. и одредбу из повеље цара Душана манастиру Лесново [ЗС 680]:... и о позобѣ да даваю једноу крѣиноу прѣводноу јакже иныѣ црѣкве.

Први модел има структуру „лице којем припада право на оброк“ → „обавеза давања оброка наведеном лицу“. Термини *соколар*, *ђеракар* и *јастиребар* у значењу „одгајивач и дресер птица које владар употребљава у лову“ по овом моделу развијају значење „давање оброка соколарима (односно ђеракарима и јастребарима)“. Исти развој значења налазимо код термина *йсар*, „чувар и дресер владаревих ловачких паса“ → „давање оброка псарима и владаревим псима“, код термина *коњух*, „лице које брине о владаревим коњима“ → „давање оброка коњусима и владаревим коњима“, затим код термина *йоклисар* и *ајоклисијар*, „владарев посланик“ → „давање оброка владаревом посланику“. Овакав се развој значења може претпоставити и за термине *севаси*, *кефалија*, *кнез* и *йрахѿор*¹¹.

Други модел има структуру „животиња којој припада право на храну“ → „давање хране наведеној животињи“. По овом моделу су формирани термини *йас* и *коњ*¹².

За термин *ђеракарство* претпостављамо развој значења метонимијом по моделу „одгајање (храњење) соколова које владар користи у лову“ → „давање оброка соколарима“¹³.

Специфична давања цркви и свештенству

12. Већ поменути општи назив за давања цркви и свештенству – *доходък црковни* (в. т. 7) – обухватао је два основна давања *бир* и *врховину*.

Бир представља основни црквени доходак који су попови узимали у натури или новцу од верника (од сваке ожењене главе, *наодрицом*, в. т. 8) и који су предавали надлежном епископу [Лексикон 47]. Термин се употребљавао и изван црквене сфере за давања становништва господару територије [РЈА I 320, Лексикон 49]. Етимологија термина још увек је нејасна: „постањем неки мисле да је од мађ. *bér*, *йлаѿиа*, *најам*; али како је данак од ожењене главе, лако може бити и постањем у свези са старијем *'brakъ'*, од коријена од кога је *браѿи*“ [РЈА I 320].

Од термина *бир* атрибуцијом су постали синонимни вишечлани термини *земљна йоѿовска бир*, *йоѿовска бир* и *духовна бир*.

Термину *бир* синонимни су и термини *бирък закони* и *крина*. Други термин је посебно занимљив будући да је настао метонимијом по моделу „износ којим се одмеравало давање“ → „назив давања“, те сведочи о величини ове обавезе (једна крина).

Врховина представља доходак који су попови давали епископу који их је заређивао и у чијој су духовној надлежности били [Лексикон 107–

11 Исп. ЗС [310]:... да имь нѣсть ннеднога подаѿка,... ни псаѿа, ни коњуѿа, ни севасть, ни кеѿалиа, ни кнезь,... Исп. и ЗС [407]:... да имь нѣ ни изоба, ни псаѿѿ, ни поклисаѿѿ, ни провода, ни приселице, ни севаста, ни кеѿалие, ни прахѿоѿа,...

12 Исп. само ЗС [420]:... да имь нѣсть градозиданіа,... ни приселице, ни конѿа, ни пса,...

13 Исп. ЗС [520]: И да имь нѣсть градозиданіа,... ни подставе, ни геѿакаѿства,...

108]. У овом се значењу употребљава и термини *помен духовни* [ЗС 598, 630], а вероватно и термин *помен* у Скопској хрисовуљи краља Милутина [ЗС 615, 616].

У српским повељама са територија освојених од Византије *врховина* се назива и *егзаршићина*, *заршићина*, *ексархајто* и *јексарх*.

Овом приликом износимо претпоставку да је термин *џуменићина* – употребљен само у једном примеру у корпусу – добијен аферезом од *иџуменићина*, те да у складу са овим може означавати феудалне обавезе које су биле у надлежности игумана.

Специфична давања у сточним и пољопривредним производима

13. Међу терминима који означавају давања у сточним и пољопривредним производима најопштије значење има термин *десетњк* – означава „натурално давање у износу од приближно једне десетине стада или једне десетине пољопривредних производа“ [Благојевић 1987: 47]. Термин представља калк према грч. δεχατία, а најчешће се употребљава у повељама са територија освојених од Византије. У једном примеру из Светостефанске хрисовуље [ЗС 628] помиње се *десетњк вели* и *мали* што указује на могућност смањивања натуралних давања, и њиховог замењивања радним обавезама.

Десетњк се узимао од свих врста домаћих животиња – *десетњк живи*, а најчешће од свиња – *десетњк свини*, према грч. χοιροδεχατία, и оваца – *десетњк овчи*. Посебан *десетњк* се узимао у воску и меду – *десетњк пчелни*, према грч. μελισσοπόσιον.

Термини *жировнина* или *жировница*, према грч. βαλανίστριον, значењем су слични *десетњуку свином* – означавају феудално давање које се узимало за исхрану свиња у владаревим шумама или у шумама господара властелинства [Лексикон 192].

Осим од стоке, *десетњк* се узимао и од пољопривредних производа, од жита – *десетњк жићни*, и од вина – *десетњк вини*. Давање одређене количине вина током године означава термин *чџбрина* – употребљен само у једном примеру из Хиландарске повеље деспота Стефана Лазаревића из 1411. године [ЗС 466].

За коришћење туђих пашњака наплаћивана је натурална надокнада под именом *шравнина* или *шрџвнина*. Хипонимни термин *овча шравнина* вероватно је сличан *овчијем десетњуку* – представља надокнаду за напасање оваца, а наплаћиван је вероватно давањем одређеног броја оваца из стада. Да је *шравнина* вероватно преузета из византијског феудалног система сведочи и јављање овог термина преваходно у повељама са јужних територија освојених од Византије.

Исту територијалну провинцију имају и термини *иномистир* или *иномистиро* и *иланинашико* или *иланиниошик*. Прва два термина настала су према грч. νομιστρον, односно εννόσιον, што значи *пашнина*, а могла су

означавати надокнаду за коришћење пашњака у нижим пределима, забелима и зимовиштима [Лексикон 259]¹⁴. Друга два термина – настала од словенске основе и грчких суфикса – означавају надокнаду за коришћење планинских пашњака, те одговарају бугарској *џорнини*, која је опет калк према грч. *орекџ* [Лексикон 519].

Посебну обавезу представљала је *џоровнина* или *џоровиштина* – давање наплаћивано за изградњу торова на туђој земљи. *Торовнини* је синониман термин *слоновиштина* – од основе *слон* у значењу „овчарник“ [РЈА XV 582], а такође и термин *кошарштина* – од основе *кошара* у значењу „стаја“ [РЈА V 381].

Термин *јагњетишина* у значењу „јагњећа кожа“ метонимијом развија значење у „феудална обавеза која се састоји у давању одређеног броја јагњећих кожа током године“. По истом моделу, метонимијски развој значења налазимо и код термина *исџорак* – „кожа од насилно испореног (непођеног) јагњета“ → „феудална обавеза давања одређеног броја овакве коже током године“.

Занимљив је развој значења код термина *круџ*. Значење „комад сира кружног облика“ добијено је метафоризацијом, а онда је од тог значења метонимијом изведено значење „феудално давање одређеног броја кругова сира током године“.

Зависно становништво Лесновског властелинства било је ослобођено од обавезе под називом *џоклон царски*, која се састојала од давања одређене количине пољопривредних производа, вероватно од хлеба, меса, сира и вина.

У ослонцу на лексему *коџрина* у значењу „густо сито“ коју је забележио проф. Никола Рамић [1999: 409] у ливањско-дувањском говорном типу можемо претпоставити да се термин *коџрена* из нашег корпуса развио метонимијом по моделу „суд којим се одмеравао одређени пољопривредни производ“ → „феудално давање одмерене количине пољопривредног производа“¹⁵.

Нејасни термини

14. За термине *ложњак*, *џерџерџ* и *кашиџан* можемо на основу контекста претпоставити да означавају феудална давања. О значењу ових термина, а самим тим и о природи ових обавеза не можемо рећи ништа одређеније.

14 У повељи цара Душана манастиру Хиландару [ЗС 759], као и у једној повељи ћесара Угљеше [ЗС 461], под иномистром се подразумева травнина [Лексикон 259].

15 Могуће је да је овај термин у етимолошкој вези са грч. речју *колџа*, која је у српски језик ушла турским посредством (тур. *gübre*, срп. *ђубре*) [Фасмер 1944: 11].

Закључне напомене

15. Међу забележеним терминима приближно једну трећину чине вишечлани термини. Највећи број вишечланих термина настао је *атрибуцијом* од једночланих термина, најчешће постпонирањем конгруентног атрибута: *бир духовна, бир земљна поповска, бир поповска, бирљк закони, данљк зимњи, десетљк вели и мали, десетљк вини, десетљк живи, десетљк жијни, десетљк овчи, десетљк њчелни, десетљк свини, доходљк срјски, доходљк црковни, злато царско, крина првводна, наметљк вини, наметљк градни, наметљк жијни, наметљк месни, наметљк овчи, наметљк свини, наметљк сирни, перјера зајасљна, перјера јасљна, перјера царева, њлајта њриродска, њоклон царски, њомен духовни, њријлајта градска, њријлајта жујска, сјдишјте силно, њравнина овча, унча зимња, унча лејња и харач царев.*

Далеко мањи број вишечланих термина настао је *атрибуцијом* од једночланих термина, постпонирањем падежног атрибута у генитиву: *данљк жосјодсјва ми, даније жосјодсјва ми, доходљк царсјва ми и сјдица царсјва ми.*

Само један вишечлани термин (*данљк Турком*) настао је *дојуњавањем* (*Турком* представља индиректни објекат у дативу).

16. Највећи број једночланих термина (око 55%) настао је творбом, и то извођењем. Забележили смо само једну префиксално-суфиксалну твореницу (*наодрица*). Карактеристично је такође потпуно одсуство сложенца.

У групи општих назива за феудална давања доминирају изведенице по модел *глаголска основа + суфикс* (-**љк**: *данљк, њоданљк, њодављк, наметљк, доходљк, њријлајљк*; -**а**: *налога, њлајта, њлаћа, њријлајта, сјлајта*; -**о**: *дан, наметј*; -**ије**: *њоданије*; -**ица**: *њобирца*).

Међу терминима за посебна давања преовлађује модел *именска основа + суфикс* (-**штина**: *волобершјтина, гжуменишјтина, егзаршјтина, заршјтина, кошаршјтина*; -**овштина**: *слоновшјтина, њоровшјтина*; -**ина**: *димина, чьбрина*; -**нина**: *димнина, њравнина, њрвнина*; -**овнина**: *жировнина, њоровнина*; -**ница**: *војница*; -**овница**: *жировница*; -**овина**: *врховина*; -**љк**: *десетљк*).

Модел *глаголска основа + суфикс* овде се налази знатно ређе (-**о**: *изоб, њозоб, њомен, сьсад*; -**љк**: *њерјерљк(ћ)*; -**ије**: *сьсјденије*).

Уочени су следећи синонимни суфикси: -**овштина** (*њоровшјтина*) и -**овнина** (*њоровнина*), -**ина** (*димина*) и -**нина** (*димнина*), и -**овнина** (*жировнина*) и -**овница** (*жировница*).

Међу терминима насталим извођењем налазимо и хибридне форме: словенску основу и страни суфикс (*војшјтајшјик, њланинајшјико* и *њланиношјик*), али и обрнуто: страну основу и словенски суфикс (*гжуменишјина, егзаршјтина, заршјтина, њерјерак(ћ)*).

17. Велики број једночланих термина (око 30%) добијен је различитим моделима метонимизације: модел 1: лице којем се даје → назив да-

вања наведеном лицу (*аѿоклисијар*, *ђеракар*, *јасѿребар*, *јексарх*, *кефалија*, *кнез*, *коњух*, *ѿоклисар*, *ѿрахѿор*, *ѿсар*, *севасѿ*, *соколар*); **модел 2**: животиња којој се даје → назив давања наведеној животињи (*коњ*, *ѿвс*); **модел 3**: процес давања → назив давања (*ђеракарѿиво*). **модел 4**: предмет давања → назив за давање наведеног предмета (*исѿорък*, *јаѿњеѿина*, *круѿ*); **модел 5**: мера за износ или величину давања → назив давања у наведеном износу или величини (*крѿна*, *унѿа*, *унѿија*); **модел 6**: предмет којим се одмерава давање → назив давања (*коѿрена*).

18. Најмањи број једночланих термина (око 15%) постао је позајмљивањем. Из грчког су позајмљени *акросѿик* (*ακρόστιχον*), *еѿзархаѿо* (*εξαρχος*), *иномисѿр* или *иномисѿро* (*νομίστρον*, односно *εννόμιον*), *миѿаѿи* или *миѿаѿиѿа* (*μιτατον* или *μῆτατον*) и *ѿелос* (грч. *τέλος*). Претпостављамо грчко порекло и за термине *комод* или *комоѿи*.

За један број термина порекло није разјашњено (*сођ*, *сође* или *сођије* – романско или словенско; *бир* – мађарско или словенско).

19. Постанак термина позајмљивањем само је један од начина утицаја грчког језика на терминолошки систем. Други утицаји тичу се позајмљивања творбених форманата (основа и суфикса, в. т. 16), позајмљивања творбеног модела – калкирања: *волоберѿиѿина* према грч. *ζευχαρᾶτικιον*, *димина* или *димина* према грч. *καπνικόν*, *жировнина* или *жировница* према грч. *βαλανίστριον*, *десеѿѿк* према грч. *δεχᾶτία*, и *десеѿѿк свини* према *ѿрч. χοιροδεχᾶτία*.

Велики број термина добијених метонимизацијом такође је грчког порекла: *аѿоклисијар* (*αποκρσιᾶριος*), *ђеракар* (*γερακᾶριος*), *ђеракарѿиво* (*γερακᾶριος*), *јексарх* (*εξαρχος*), *кефалија* (*κεφαλή*), *ѿоклисар* (*αποκρσιᾶριος*), *ѿрахѿор* (*πράκτωρ*), *севасѿ* (*σεβαστός*), *унѿа* (*ουγγία*), *унѿија* (*ουγγία*).

Двојаки грчки утицај налазимо код вишечланих термина: а) главна реч вишечланог термина позајмљена је из грчког – *ѿерѿера* *зајасљна* (*υπέρπυρον*), *ѿерѿера* *јасљна* (*υπέρπυρον*), *ѿерѿера* *царева* (*υπέρπυρον*), *унча* *зимња* (*ουγγία*), *унча* *леѿиња* (*ουγγία*); б) главна реч представља калк према грчком: *десеѿѿк вели* и *мали*, *десеѿѿк вини*, *десеѿѿк живи*, *десеѿѿк жиѿини*, *десеѿѿк овчи*, *десеѿѿк ѿчелни* (грч. *δεχᾶτία*).

Забележен је један изоловани турцизам – *харач* *царев* (тур. *charag*).

Дакле, од укупног броја термина (рачунајући и вишечлане) приближно четвртина је страног порекла¹⁶. Очекивано, с обзиром на политички, културни и верски престиж Византије у српским средњовековним земљама у XIII и XIV веку, највећи број позајмљеница је из грчког језика¹⁷.

20. Тешкоће приликом одређивања значења термина најчешће су резултат минималне фреквенције у корпусу (око половине термина је за-

16 Овде нисмо рачунали стару германску позајмљеницу *кнез*, затим етимолошки нејасне термине: *бир*, *духовна бир*, *земљна ѿѿовска бир*, *ѿѿовска бир*, *сођ*, *сође*, *сођије*, *кашѿан*.

17 Идентификацију позајмљеница смо вршили према Дан I–III, PJA I–XXII, EPXCJ I–IV, Фасмер 1944 и Лексикон.

Додатак: азбучни регистар термина и њихових потврда

- акросѣиик*, стсрп. *акросѣиикъ*, грч. ακρόστιχον, ЗС 692¹⁸.
аѣоклѣсијар, стсрп. *апоклѣсијаръ*, грч. αποκρѣσιάρѣος, ЗС 395.
бир, стсрп. *биръ*, ЗС 597, 598, 624, 651, 699, 759, 770.
бир духовна, стсрп. *биръ доуховна*, ЗС 696.
бир земляна ѣойовска, стсрп. *биръ земляна поповска*, ЗС 572.
бир ѣойовска, стсрп. *поповска биръ*, ЗС 573.
бирък закони, стсрп. *биръкъ законъни*, ЗС 614.
војишѣиѣиик, стсрп. *воиштатѣиикъ*, ЗС 528, 531.
војница, стсрп. *воинница*, ЗС 466, 607.
волоберѣиѣина, стсрп. *волоберѣиѣина*, грч. ζευγαρατικѣон, ЗС 609, 614, 617.
врховина, стсрп. *врховина*, ЗС 322, 323, 431, 573, 597, 598, 650, 653.
ѣуменишѣиѣина, стсрп. *гоуменьшѣиѣина*, грч. γουμένѣος, ЗС 673.
дан, стсрп. *данъ*, ЗС 392, 580, 707.
данък, стсрп. *данъкъ*, ЗС 461, 720, 779.
данък ѣосѣодсѣиѣва ми, стсрп. *данъкъ господѣства ми*, ЗС 466.
данък зимњи, стсрп. *данъкъ зимњи*, ЗС 500.
данък Турком, стсрп. *данъкъ Тоуркомъ*, ЗС 459–460.
даније ѣосѣодсѣиѣва ми, стсрп. *данине господѣства ми*, ЗС 607.
десетѣиѣк, стсрп. *десетѣиѣкъ*, грч. δεχάτѣια, ЗС 310, 419, 436, 456, 490, 583, 703, 780.
десетѣиѣк вели и мали, стсрп. *десетѣиѣкъ вели и мали*, ЗС 628.
десетѣиѣк вина, стсрп. *винъни десетѣиѣкъ*, ЗС 455, 467, 614, 680, 767.
десетѣиѣк живи, стсрп. *десетѣиѣкъ живи*, ЗС 455.
десетѣиѣк жишѣни, стсрп. *десетѣиѣкъ житѣни*, ЗС 411, 455, 614, 680, 767.
десетѣиѣк овчи, стсрп. *десетѣиѣкъ овъчи*, ЗС 407, 411, 448, 614
десетѣиѣк ѣчелни, стсрп. *десетѣиѣкъ пъчельни*, грч. μελѣσσονόμѣон, ЗС 407, 411 467, 614, 767.
десетѣиѣк свини, стсрп. *десетѣиѣкъ свинъни*, грч. χοιροδεχάτѣια, ЗС 310, 407, 411.
димина, стсрп. *дымина*, грч. κατѣικѣон, ЗС 707.
димнина, стсрп. *дымънина*, грч. κατѣикѣон, ЗС 310, 407, 609, 610, 614, 680, 696, 709, 759.
доходѣк, стсрп. *доходѣкъ*, ЗС 614.
доходѣк срѣиски, стсрп. *доходѣкъ срѣѣьскъни*, ЗС 194, 195.
доходѣк царсѣиѣва ми, стсрп. *доходѣкъ царѣства ми*, ЗС 420.
доходѣк црковни, стсрп. *доходѣкъ црковъни*, ДЗ I 168, ДЗ II 84, 122, 180.
ђеракар, стсрп. *ђеракаръ*, грч. ѣεραкарѣος, ЗС 411, 614, 671, 680.

18 Регистар је састављен према следећим начелима: а) основни облик термина представља старосрпски изговор (в. нап. 4); б) старосрпски облик наведен је у изворној графѣији нормализованим правописом (и слаби и јаки полугласник се обележавају помоћу ѣ, вокал о се обележава помоћу ѣ, вокал у помоћу ѣѣ, вокал и помоћу и, консонант ј помоћу и, гласовне групе ја и је помоћу ја и ѣ, консонантска група шѣиѣ помоћу шт, консонанти ѣ и ѣ помоћу к и г); в) уколико су термини претпели страни утицај наводимо одговарајуће лексеме из страних језика; г) на крају се налазе скраћенице потврда.

- ђеракарсѣво, стсрп. **ЂЕРАКАРСѢСТВО**, грч. ѓераκάριος, ЗС 520.
еџзархайѣо, стсрп. **ЕКСАДХАТО**, грч. εζαρχος, ЗС 616.
еџзаршѣина, стсрп. **ЕКСАДЪШТИНА**, грч. εζαρχος, ЗС 615.
жировнина, стсрп. **ЖИРОВЪНИНА**, грч. βαλανιστριον, ЗС 453, 456, 618, 671, 704, 767.
жировница, стсрп. **ЖИРОВЪНИЦА**, грч. βαλανιστριον, ЗС 466, ꙗѣ.
заршѣина, стсрп. **ЗАДЪШТИНА**, грч. εζαρχος, ЗС 767.
злайѣо царско, стсрп. **ЗАТО ЦАДЪСКО**, ЗС 392.
изоб, стсрп. **ИЗОБЪ**, ЗС 407.
иномисѣр или иномисѣро, стсрп. **ИНОМИСТЪБЪ** или **ИНОМИСТЪО**, грч. νομιστρον, односно εννόσιον [Лексикон 259], ЗС 401, 437, 448, 461, 512, 514, 759.
исѣорък, стсрп. **ИСПОДЪКЪ**, ЗС 696, 701.
јаџњейѣина, стсрп. **ЈАГЪНЕТИНА**, ЗС 591, 627, 629, 653, 687, 696, 699, 701.
јастѣребар, стсрп. **ЈАСТЪРЕВАДЪ**, ЗС 407.
јексарх, стсрп. **ЈЕКСАДЪХЪ**, грч. εζαρχος, ЗС 660.
кашѣан, стсрп. **КАШТАН**, ЗС 580.
кефалија, стсрп. **КЕФАЛИНА**, грч. κεφαλή, ЗС 310, 407.
кнез, стсрп. **КНЕЗЪ**, ЗС 310, 407.
комод, стсрп. **КОМОДЪ**, ЗС 620.
комош, стсрп. **КОМОТЬ**, ЗС 614.
коњ, стсрп. **КОЊЪ**, ЗС 395, 420, 431, 582, 628, 696.
коњух, стсрп. **КОЊУХЪ**, ЗС 310, 507, 508, 614.
коѣрена, стсрп. **КОПЪРЕНА**, ЗС 427.
кошаршѣина, стсрп. **КОШАДЪШТИНА**, ЗС 614.
крина, стсрп. **КРИНА**, ЗС 431.
крина ѣрѣводна, стсрп. **КРИНА ПЪРЪВОДНА**, ЗС 698.
круџ, стсрп. **КРОУГЪ**, ЗС 598, 624.
ложњк, стсрп. **ЛОЖЊЊКЪ**, ЗС 528.
мишѣай, стсрп. **МИТАТЬ**, грч. μιτατον или μιηατον, ЗС 673.
мишѣайа, стсрп. **МИТАТА**, грч. μιτατον или μιηατον, ЗС 614, 620.
налоџа, стсрп. **НАЛОГА**, ЗС 305, 306.
намеш, стсрп. **НАМЕТЬ**, ЗС 204, 220, 223, 224, 698
намешък, стсрп. **НАМЕТЬКЪ**, ЗС 388, 427, 455, 456, 680, 767.
намешък вини, стсрп. **НАМЕТЬКЪ ВИНЪНИ**, ЗС 609, 614, 620.
намешък џрадни, стсрп. **НАМЕТЬКЪ ГРАДЪНИ**, ЗС 411.
намешък жиѣини, стсрп. **НАМЕТЬКЪ ЖИТЬНИ**, ЗС 609, 614, 620.
намешък месни, стсрп. **НАМЕТЬКЪ МЕСЪНИ**, ЗС 609, 620.
намешък овчи, стсрп. **НАМЕТЬКЪ ОВЪЧИ**, ЗС 680.
намешък свини, стсрп. **НАМЕТЬКЪ СВИЊЪНИ**, ЗС 680.
намешък сирни, стсрп. **НАМЕТЬКЪ СИРЪНИ**, ЗС 609, 620.
наодрица, стсрп. **НАОДРИЦА**, ЗС 696.
нужда, стсрп. **НОУЖДА** ЗС 498, 499, 500.
оброк, стсрп. **ОВРОКЪ** ЗС 388, 392, 520, 577, 590, 609, ДЗ I 110, 188, ДЗ II 98, 136, 198.
ѣьс, стсрп. **ПЪСЪ**, ЗС 395, 420, 431, 582, 628, 696.

- йерйера зајаслна*, стсрп. **пєрьпєра зајасльна**, грч. υπέρπυρον, ЗС 649.
- йерйера јаслна*, стсрп. **пєрьпєра јасльна**, грч. υπέρπυρον, ЗС 698.
- йерйера царева*, стсрп. **пєрьпєра царева**, грч. υπέρπυρον, ДЗ I 102, 180, ДЗ II 90, 128, 188.
- йерйерак(ћ)*, стсрп. **пєрьпєракъ** (< * **пєрьпєрькъ**), грч. υπέρπυρον, ЗС 680.
- йланинайико*, стсрп. **планинатико**, грч. ορεική, ЗС 310.
- йланиниотик*, стсрп. **планиниотикъ**, грч. ορεική, ЗС 401.
- йлаша*, стсрп. **плата**, ЗС 415, 475, 531, ДЗ I 102, 118, 180, 198, ДЗ II 90, 128, 186, 210.
- йлаша йриродска*, стсрп. **плата йриродьска**, ЗС 415.
- йлаћа*, стсрп. **плакта**, ДЗ II 186.
- йобирица*, стсрп. **повирица**, ЗС 531.
- йодавк*, стсрп. **подавкъ**, ЗС 660.
- йоданьк*, стсрп. ЗС 306, 309, 310, 407, 410, 411, 415, 420, 424, 427, 430, 448, 453, 455, 456, 470, 473, 506, 507, 508, 512, 515, 516, 613, 614, 640, 641, 649, 660, 662, 671, 673, 680, 691, 740, 767, ДЗ I 174, ДЗ II 86, 124, 182.
- йоданије*, стсрп. **подание**, ЗС 305.
- йозоб*, стсрп. **позовъ**, ЗС 403, 410, 411, 415, 424, 436, 456, 466, 470, 473, 486, 580, 582, 614, 620, 649, 655, 660, 662, 671, 680, 696, 704, 707, 720, 759, 767.
- йоклисар*, стсрп. **поклисаръ**, грч. αλοκρσιάριος, ЗС 403, 407, 424, 470, 473, 671, 759.
- йоклон царски*, стсрп. **поклонъ царьски**, ЗС 680.
- йомен*, стсрп. **помень**, ЗС 615, 616.
- йомен духовни*, стсрп. **помень доуховьни**, ЗС 598, 630.
- йрахшор*, стсрп. **прахътофъ**, грч. πράκτωρ, ЗС 310, 407.
- йрийлаша*, стсрп. **приплата**, ЗС 461, 609, 680.
- йрийлаша жрадска*, стсрп. **приплата жрадьска**, ЗС 411.
- йрийлаша жуйска*, стсрп. **приплата жоупьска**, ЗС 401, 696, 704
- йрийлашък*, стсрп. **приплатъкъ**, ЗС 307.
- йсар*, стсрп. **псаръ**, ЗС 310, 403, 407, 410, 411, 424, 431, 448, 456, 470, 473, 486, 507, 508, 512, 514, 515, 516, 671, 680, 698, 704, 720, 759, 767
- сьсад*, стсрп. **сьсадъ**, ЗС 520.
- сьсьденије*, стсрп. **сьсьденне**, ЗС 590.
- севаси*, стсрп. **сєваст**, грч. σεβαστός, ЗС 310, 407.
- сьдица царсйва ми*, стсрп. **сѣдица царьства ми**, ЗС 427.
- сьдишйе силно*, стсрп. **сѣдиште силно**, ЗС 407.
- слоновишйна*, стсрп. **слоновьштина**, ЗС 620.
- соколар*, стсрп. **соколаръ**, ЗС 448, 486, 512, 514, 515, 516, 704.
- соћ*, стсрп. **сокъ**, ЗС 305, 306, 415, 466, 470, 471, 473, 496, 498, 499, 500, 507, 508, 512, 514, 515, 516, 528, 529, 531, 607, 628, 680, 696, 704, 720, 759, 770, 779, ДЗ II 86, 182.
- соће*, стсрп. **сокиє**, ЗС 420, 424, 427, 431, 436, 448, 455, 459, 655, ДЗ I 174,
- соћије*, стсрп. **сокиє**, ЗС 309.
- сйлаша*, стсрп. **сьплата**, ЗС 590.
- шелос*, стсрп. **телосъ**, грч. τέλος, ЗС 475, 494.
- шоровнина*, стсрп. **тозовьнина**, ЗС 467, 614, 618.
- шоровишйна*, стсрп. **тозовьштина**, ЗС 619.

шравнина, стсрп. **травнина**, ЗС 310, 436, 448, 453, 455, 456, 467, 512, 514, 531, 614, 618, 619, 620, 670, 671, 680, 681, 694, 699, 703, 704, 759

шравнина овча, стсрп. **травнина овча**, ЗС 767

шрвнина, стсрп. **травнина**, ЗС 670.

унџија, стсрп. **оунџија**, грч. ουνџија, ЗС 529.

унџија леиња, **оунџија лѣтња**, грч. ουνџија, ЗС 500.

унча, стсрп. **оунча**, грч. ουνџија, ЗС 475, 496, 531, 607.

унча зимња, стсрп. **оунча зимња**, грч. ουνџија, ЗС 528.

унча леиња, стсрп. **оунча лѣтња**, грч. ουνџија, ЗС 528.

харач царев, стсрп. **харач царев**, тур. *charag*, ЗС 467.

чьбрина, стсрп. **чаврина**, ЗС 466.

Скраћенице извора

ДЗ I – Законик цара Стефана Душана, Књ. 1, Струшки и Атонски препис, САНУ, Београд, 1975. година (уредник Мехмед Беговић).

ДЗ II – Законик цара Стефана Душана, Књ. 2, Студенички, Хиландарски, Ходошки и Бистрички препис, САНУ, 1981. година (уредник Мехмед Беговић).

ЗС – Стојан Новаковић, *Законски синоеници српских држава средњега века*, Српска краљевска академија, Београд, 1912. год. (фототипско издање, Лирика, Београд, 2005. године).

Скраћенице цитиране литературе:

Благојевић 1971 – Благојевић Милош, *Оброк и ириселица*, Историјски часопис, књ. XVIII, Београд, стр. 165–188.

Благојевић 1987 – Благојевић Милош, *Дажбине у стоци и сточним производима у средњовековној Србији*, *Acta historico-oecconomica Iugoslaviae*, бр. XIV, стр. 45–55.

Благојевић 2001 – Благојевић Милош, *Соће – основни порез средњовековне Србије*, Глас Српске академије наука и уметности, бр. 11, Одељење историјских наука, књ. 390, Београд, стр. 1–44.

Божих 1956 – Божих Иван, *Доходак царски (поводом 198. члана Душановог законика Раковачког рукописа)*, Посебна издања САНУ, књ. ССLIV, Одељење друштвених наука, књ. 17 (нова серија), Београд.

Грковић 1984 – Грковић Милица, *Правна и економска терминологија ћирилских повеља и писам XII и XIII века*, у: *Лексикологија и лексикографија (зборник радова)*, Матица српска/Институт за српскохрватски језик, Београд/Нови Сад, стр. 41–47.

Дан I–III – Даничић Ђуро, *Рјечник из књижевних старина српских*, Београд, 1863–64 (фототипско издање, Вук Караџић, Београд, 1973. год.).

ЕРХСЈ I–IV – Скок Петар, *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1971–1974. год.

Ивић 1977 – Ивић Павле, *Домаћи и старани елементи у терминологији друштвеног, економског и правног живота у средњовековној Србији*, НССУВД, 6–1, Београд, стр. 253–264.

- Ивић 1980 – Ивић Павле, *Развој терминологије у језику средњовековних Срба*, Глас СССХХV Српске академије наука и уметности, Одељење језика и књижевности 11, Београд, стр. 63–69.
- Ивић 1988 – Ивић Павле, *Језик српскохрватски/ хрватскосрпски, хрватски или српски*, у: Енциклопедија Југославије, Југословенски лексикографски завод Мирослав Крлежа, Загреб, стр. 48–97.
- Ивић 1998 – Ивић Павле, *Преглед историје српског језика*. Целокупна дела VIII. Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад.
- Јиречек 1952 – Јиречек Константин, *Историја Срба*, књ. 2, Научна књига, Београд.
- Лексикон – *Лексикон српског средњег века*, Приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, Knowledge, Београд, 1999. година.
- Младеновић 2003 – Младеновић Александар, *Повеље кнеза Лазара*, Чигоја штампа, Београд.
- Поломац 2006a – Поломац Владимир, *Термини за феудалне радне обавезе у старосрпском језику*, Српски језик, XI/1–2, Београд, у штампи.
- Поломац 2006b – Поломац Владимир, *Термини за глобе у шаросрпском језику*, Зборник за српски језик, књижевност и умјетност, VI, Бањалука, у штампи.
- Рамић 1999 – Рамић Никола, *Ливањско-дувањски говорни шии*, Српски дијалектолошки зборник, књ. 46, Институт за српски језик САНУ, Београд, стр. 263–426.
- РЈА I–XXII – *Рјечник хрватскога или српскога језика*, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб, 1880–1882–1976.
- Спремић 1994 – Спремић Момчило, *Десет ђурађ Бранковић и његово доба*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Фасмер 1944 – Vasmer Max, *Die griechischen Lehnwörter im Serbokroatischen*, Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1944, Philosophisch-historisch Klasse, Nr. 3, Berlin.

TERMS FOR FEUDAL LEVIES IN THE OLD SERBIAN LANGUAGE

Summary

We use the term *feudal levies* to denote both financial and in-kind obligations which were imposed on the serfs in the Serbian medieval states. The lexicon has been excerpted from the Serbian medieval charters and older manuscript copies of *Dušan's code*.

Approximately one third of the entire number of the found terms are complex terms. Most of these terms originated from simple terms by means of *attribution* – more frequently by postposing the agreeing attribute (e. g. *наметњѣкъ ѓрадни*), and, less frequently, by postposing the case attribute in the genitive (e. g. *даније ѓоспѣдствѣ ми*). Only one term (*данъкъ Турком*) was formed by means of *addition*.

Among the single-element terms the largest number of terms was formed by means of *coinage*, followed by the ones formed by means of *lexical loaning* and *transfer of meaning* (*metonymy*).

A quarter of the total number of the terms represents lexical loanwords from the Greek language, which is expectable, concerning the political and cultural supremacy of the Byzantine Empire during the Middle Ages.

Similar to the terminology of the feudal labour obligations, hypernymic and hyponymic relations are also highly prominent here.

The largest number of terms was found in the charters from XIV century, as expected, since the Serbian feudalism reaches the peak of its development in this period. The examination of the sources by the territorial principle reveals a substantial terminological richness in the charters from the territories seized from Byzantine Empire. There is a separate subsystem consisting of the terms found from the end of XIV and the beginning of the XV century in the charters from the period of Despotry (*данък зимњи, нужда, унча, унча зимња, унча леиња, унџија, унџија леиња, шелос, војница, војиниџаџик, ложњк*).

Vladimir Polomac